

В. Завальнюк,

кандидат юридичних наук, професор кафедри теорії держави та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КУЛЬТУРА ПРАВОСУДДЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

Специфіка нинішнього сприйняття юридичної антропології полягає в її наявній здатності формулювати напрями своїх досліджень на основі несистематизованих, фрагментарних знань інших наук, і вже на цій основі будувати власні наукові підстави. Юридична антропологія вже не аналізує єство психічних процесів людини, а пояснює їх в контексті природних особливостей людини, що піддаються впливу правової культури, соціальних організацій і інститутів суспільства. В контексті життєвого досвіду людини, оточуючої її правового середовища, юридична антропологія інтерпретує всі ці моменти як якості реальної окремої людини і виказує відповідні рекомендації з позиції своїх даних. Юридична антропологія формується на основі різних систем знань, перш за все на це впливають різні фактори. Головним фактором розвитку юридичної антропології є культурний фактор. Однак найбільш суперечливим є формування культури правосуддя в сучасній державі.

Культура правосуддя має на меті поєднати доктрину регулювання соціальних відносин і судову практику щодо здійснення правосуддя з гуманізмом, з інтересами суспільного розвитку особистості, ці всі принципи є основними принципами і антропології права.

Культура судового процесу повинна активно впливати на присутніх, виховувати їх, розкрити і публічно висвітлити всі суспільно-політичні нитки злочину і його значення, щоб винести з суду уроки суспільної моралі та практичної політики. Культура правосуддя не зводиться тільки до дотримання законності; крім неї, поняття культури правосуддя включає в себе і такі аспекти судочинства, як урочистість обстановки, переконливість

мотивування вироку, виховне значення судового процесу. Культура судочинства — це не тільки діяльність, заснована на нормах права, але й діяльність, в якій поряд з правовими моральними нормами присутні організаційні, виховні та інші компоненти.

Важливим фактором культури правосуддя є повага особистості людини. Правову основу законності та культури правосуддя і взагалі судочинства становить сукупність законів і моральних норм. У дотриманні цього важливе місце відводиться судді.

Особливість правової культури судочинства полягає в сукупності загальних вимог судово-професійної культури поведінки, культури почуттів, моральної культури особистості, у співвідношенні правових і моральних норм, властивих судовому процесу. У поняття «культура» входять не тільки її результати, підсумок трудових зусиль, а й культура їх отримання — технологічний процес судочинства.

Принцип єдності законності та правової культури покликаний в судовому процесі гарантувати реалізацію прав всіх учасників судочинства.

Правову культуру судових кадрів обумовлюють такі суб'єктивні чинники, як рівень професійних знань, особистий життєвий досвід, досвід судової практики, а також розуміння відповідальності за якість виконуваної роботи.

Судово-професійну культуру судових кадрів, і особливо суддів, складають сукупність правових і моральних знань, що характеризують судові кадри як фахівців, їх гідність, майстерність і навички, зрілість, моральність і авторитетність.

Якщо питання про помічників суддів в Законі «Про судоустрій і статус суд-

дів» [1] майже вирішене (ст. 151), то з судовими секретарями — ні. Тому однією з найважливіших проблем є проблема їхньої підготовки, культурно-організаційний рівень правосуддя, в чому визначається професіоналізмом секретаря судового засідання. Для якісного виконання цієї посади необхідно мати вищу юридичну освіту, стаж роботи (не менше трьох років) в судових органах, схильність саме до цієї роботи, індивідуально-психологічні якості. Однак на практиці в судах ще не завжди можна зустріти секретаря, який повністю відповідає перерахованим вище вимогам.

Професійна культура поведінки особистості визначається як сукупність форм повсякденної поведінки людини (у праці, в побуті, у спілкуванні з іншими людьми), в яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми цієї поведінки.

Розглядаючи професійну культуру поведінки учасників судового процесу як принцип і керівну ідею судової діяльності, необхідно сказати, що у змісті культури поведінки особистості важливе місце займають морально-особистісні характеристики учасників судового процесу (суддів, прокурорів, адвокатів, секретарів судового засідання), які впливають на реалізацію принципу законності та культури в правосудді.

Ритуальна культура суддів охоплює безліч форм поведінки особистості, культури взаємин між головуючим на засіданні та іншими учасниками судового процесу, дотримання етикету, прояви такту, а також вивчення вчинків, що впливають на законність і правову культуру судового процесу, на обґрунтованість і якість прийнятих рішень [2].

Судово-процесуальний ритуал складається з двох частин: загальної та особливої. У загальній частині зібрані вказівки про те, як слід вести себе професійним юристам та іншим учасникам в судовому процесі, наводяться правила більш загального характеру, які потім конкретизуються стосовно до поведінки суддів, народних засідателів, прокурорів, адвокатів, секретарів судових засідань. Далі йдуть правила, що визначають

зовнішню поведінку культури процесу в судовому засіданні. У цих правилах вказується на необхідність підтримки офіційної, урочистої обстановки в суді, виконання судово-процесуального ритуалу, розглядаються такі важливі сторони поведінки, як повага до особистості, діловитість, точність, стислість викладу думок та ін. Особлива увага приділяється мові професійних учасників процесу і проблемі зрозумілості судових дій для присутніх на судовому засіданні.

Вимоги судового етикету визначають і манери, тобто зовнішню форму культури спілкування учасників судочинства, звернення прокурора, судді, адвоката з іншими особами. В їх основі має бути гуманне, шанобливе ставлення до людини, звертаючись до неї на «ви» [3].

На культуру кримінального судочинства впливає внутрішній і зовнішній вигляд приміщень, де проводиться судовий розгляд.

А. Ф. Коні писав: «Можна наполегливо бажати, щоб у виконання норм обрядів, якими супроводжується відправлення правосуддя, вносився смак, почуття міри і такт, бо суд є не тільки розгляд справи, а й школа. Тут етичні вимоги зливаються з естетичними, виправдовуючи свій внутрішній зв'язок» [4].

Судовий етикет не може зводитися лише до дотримання загальноприйнятих і загальнообов'язкових вимог зовнішньої культури, а включає й правила, в перерахунок більшості прямо закріплені в законі. Ці правила підкреслюють суспільну значущість і урочистість здійснення судочинства, його гуманний, високоморальний характер.

Ввічливість як елементарне правило професійної культури поведінки повинна проявлятися в увазі до прав і законних інтересів обвинуваченого, підсудного, потерпілого, свідка та інших осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, в тактовному до них ставленні, виключаючи грубість, зарозумілість, зневагу. На жаль, в судових засіданнях ще іноді допускаються грубість, різкість, нетактовність з боку прокурора, судді, адвоката по відношенню до тих чи інших

учасників судового процесу. Втрачають іноді самовладання в судових дебатах прокурор і адвокат, затіваючи між собою не дуже ввічливу «дискусію». Судді, буваючи попереджувальними з одним, покрикують на інших, клопотання одних осіб задовольняють, а інших — необгрунтовано відхиляють.

Ввічливість як елемент професійної культури повинна супроводжувати кожен процесуальну дію в ході досудового слідства і судового розгляду.

Об'єктивність дослідження в судочинстві як елемент професійної культури означає, що суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, в ході збирання, перевірки та оцінки доказів повинні проявляти неупередженість, не допускати упередженості. Рівність прав учасників судового процесу дозволяє їм активно брати участь в розгляді справи, відстоювати свої твердження і оскаржувати твердження інших учасників, виконувати властиві їм функції, захищати свої конституційні права та законні інтереси.

На головуючого покладається обов'язок забезпечити належний виховний рівень судового процесу. Це вимагає від нього, перш за все, точного дотримання всіх процесуальних норм, що регламентують порядок проведення судового засідання, а також судової етики. Якщо в справі беруть участь народні засідателі, головуючий повинен ознайомити їх з цими нормами, роз'яснити засідателям їх права. Звертаючись до сторін, головуючий повинен бути тактовним, не проявляти упередженості, уважно ставитися до заяв і клопотань сторін. Він повинен також забезпечити дотримання порядку в судовому засіданні учасниками судового розгляду та іншими громадянами, які перебувають в залі судового засідання.

Учасники судового розгляду мають право заперечувати проти дій головуючого, якщо вважають, що ці дії обмежують або порушують їх права. Такі заперечення повинні бути внесені в протокол судового засідання.

Конституція України в числі принципів судочинства називає змагальність

сторін і свободу в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (п. 4 ч. 2 ст. 129). Принцип змагальності та диспозитивності закріплений в ст. 16 КПК [5]. Одним з проявів дії даних принципів в стадії судового розгляду є умова про рівність сторін у цій стадії. Змагальна форма процесу в суді першої інстанції є оптимальною і для об'єктивного з'ясування судом необхідних обставин, в межах сформульованого обвинувачення, і для захисту публічних і приватних інтересів суб'єктів кримінального судочинства.

Забезпечення підсудному рівних можливостей з боку звинувачення у виклику і допиті свідків передбачено підпунктом п. 3 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року [6]. У числі прав, які повинні бути надані кожному обвинуваченому в скоєнні злочину, в цій статті Конвенції названо і право допитувати свідків обвинувачення або мати право на те, щоб ці свідки були допитані, а також мати право на виклик і допит свідків, які дають свідчення на його користь, на тих же умовах, які існують для свідків, що показують проти нього.

У цьому випадку використовується процесуальний метод юридичної антропології. Іншими словами, використання процесуального методу веде до визнання, що правові системи традиційних суспільств настільки ж складні, як і в сучасних суспільств.

Ключові слова: юридична антропологія, культура правосуддя, принципи антропології права, принципи правосуддя, суспільство.

Антропологія права пов'язана із всіма суспільними процесами, які відбуваються у правовому вимірі, тому культура правосуддя тісно взаємодіє з формуванням юридичної антропології у новому його розумінні.

Антропологія права зв'язана со всіми общественными процессами, которые происходят в правовом измерении, поэтому культура правосудия тесно взаимодействует с форми-

рованием юридической антропологии в новом его понимании.

Anthropology of law connected with all the social processes that occur in legal terms, because culture of justice works closely with the formation of legal anthropology in its new sense.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41-42, 43, 44-45. — Ст. 529.

2. Конституція України : прийнята Верховною Радою України 28 черв. 1996 р.

// Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 147.

3. Кодекс професійної етики суддів // Вісник Верховного Суду України. — 2000.

4. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе // Избранные произведения / А. Ф. Кони. — М. : Госюриздат, 1956.

5. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05)

6. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року від 04.11.1950 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — С. 270.